

manjšim številom takole: Brežice, Kočevje, Kranj, Loka, Novo mesto, Koper, Piran, Izola, Radovljica, Ormož, Kostanjevica, Metlika in končno Črnomelj, ki ima povprečno le po pet stanovalcev pod streho ene hiše. Te številke nam dajo vsaj približno mero, katera izmed naših mest bi si smela prisvajati več in katera manj mestnega značaja; pri nekaterih mestih je namreč to število dvignjeno le zato, ker imajo kak večji zavod, samostan, bolnico ali vojašnico.

V prejšnjih časih je bilo vsako podeželsko mesto središče lokalnega zamenjavanja deželnih pridelkov, novejši razvoj pa jim je del tega prometa odvzel in ga napotil naravnost v večja mesta. Glede obrtnosti se mala mesta od trgov in večjih vasi prav malo razlikujejo. Stare produktivne obrti, ki so bile pred sto leti glavni vir meščanskega pridobivanja, ker so bile zasidrane še v brezkonkurenčni avtarkiji dežele, je uničila konkurenca svetovnega gospodarstva; spomnimo samo usnjarstvo, krznarstvo, barvarstvo, klobučarstvo itd., ki so delali za medmestni, oziroma sejmski promet slovenskih dežel. Današnja obrtna delavnost je omejena le na majhne obrate, ki komaj zadoščajo najbližji potrebi, saj imajo produktivne obrti danes svoje zastopnike že v vsaki večji vasi. Slično je v pogledu neproduktivnih obrti in trgovine, vendar je treba reči, da so te stroke v mestih primeroma bolj osredotočene kakor drugje.

Danes so naša mesteca predvsem postaje železniškega prometa, sedeži lokalnih in okrajnih uradov in zavodov in le redko tudi kakega industrijskega podjetja v modernem smislu. Glavni vir njihovega manjšega ali večjega uspevanja je in ostane obseg in bogatost okolice, ki jo ovladujejo.

D V E N A R O D N I

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ

J E S E N

Letos su slabe gorice,   Vse ti se menja na svetu:
 Sunce je nekam se skrilo,   Cveti i ljudi i dani,
 Letos je grozdje tak blede,   Niti mi ti nisi ista,
 Lani kak roža je bilo.   — Još si mi lepša neg lani.

Briga me, da je vre jesen,
 Kada je v rožah ti lice,
 Vusta pak tvoja su meni
 Slajša, neg koje gorice.

S T E Z A S T A J E

Kaj je ono mesečina   Steza ide, tiha steza
Sredi dana bela?   Čisto blizu hajde,
Ili ono hajda cvete   K tebi ona hoče dojtj,
Poleg tvojeg sela?   Tebe bi da najde.

Ali zakaj pri trnacu
Steza naglo staje?
— Da ne vidim, kak mi draga
Z drugim se zestaje.

K O N E C I V A N A M O Ž I N E

J O Ž E K R A N J C

1.

Tako nekako pred desetimi leti sem se seznanil z Ivanom Možino, pa to znanje ni trajalo več nego dva dni. Da. Dva kratka dneva le sem hodil ž njim po Ljubljani in sem ga temeljito spoznal. Bil sem celo priča njegove smrti, ki je prišla nagloma in je bila tem strašnejša, ker je niti on, še manj pa jaz nisva niti malo pričakovala. Name je napravila silovit vtis. Takrat mi je bilo namreč šele sedemnajst let in nikakor nisem mogel razumeti marsičesa, kar mi je danes jasno, ko da je na dlani. Namreč: danes sem skoro prepričan, da je Ivan Možina moral umreti nasilne smrti, saj je bil vendar tako otroško neumen, sanjav, in se je vrh tega sam sebi zdel nekak prerok, ki bo odrešil svet vsega hudega. To je bila vsekakor velika zmota. In, ker je bil poleg tega precej naobražen, na drugi strani pa prav resno prepričan, da vsi, ki jim pridiguje svoje nazore, verujejo vanj in ga imajo radi, je jasno, da je ob spoznanju svoje zmote moral doživeti prelom s svojim življenjem. Žal, je ta prelom bil tragičen. Preko njegovega telesa so drli prav tisti, o katerih je menil, da ga ljubijo in da so prežeti od njegovih nauk. Množica, ki ga je ubila, takrat niti malo ni mislila nanj, pometla je ž njim, kakor da ji je v neljubo napoto. Mene je takrat objela strahotna žalost, pomešana z grozo, in si še do danes nisem mogel izbrisati njegovega umirajočega obraza iz duše. Najbrž ne bom tistega dneva nikoli pozabil. Pregrozen je bil zame, saj je pomenil prvi moj pogled v silovito brezbržnost narave do svojih otrok.

2.

Ivan Možina je bil prejšnje čase učitelj ali kaj. Nekako megleno mi je povedal, da je obesil šolo na klin, ko je prišel do spoznanja, da v šolski sobi zapravlja kratke minute časa, ki mu je dan, da v

njem živi. Poslovil se je od učencev in učenk (ki jih je bil, kakor mi je zatrdil, prav za prav vzgajal za hlapce in dekle), šel je v barake, med delavce in pa med tatove in vlačuge in je le tem vneto razlagal svoj življenjski nazor: da je človeška družba kakor drevo, ki le jeseni rodi in da je ne moremo danes s silo napraviti dobre, kakor ne moremo prisiliti drevesa, da bi nam rodilo sadove pozimi ali na spómrad. Slepo je verjel tem svojim mislim in razkrival jih je vsakemu, kajti prepričan je bil, da je poklican učiti ljudi in jih vzgajati v pravičnosti in veri za tisto bodočnost, ki bo dobra in lepa, pa jo bodo doživeli morda šele naših potomcev potomci.

Povsod je imel znance. Napol mrtvi Gorjanec, barakar, ki je usihal v revščini za jetiko, mu je bil prijatelj. Rumeno lasi tat, ki je ponoči spal v prazni staji zunaj mesta, podnevi pa kradel in žeparil, je bil njegov znanec. Marjanica, vlačuga, ki se je prodajala pol za denar pol za užitek, je smeje poslušala njegove besede. Da, še stražnik na cesti in inženjer Nasenloch, vodja tovarne, sta se štela med njegove znance. Ni čuda torej, da je bil Ivan Možina samozavesten in da je brez premisleka večkrat zatrdil:

— Tako hodim okrog in učim. Pa vsi me imajo radi in me poslušajo in ubogajo...

Silo je sovražil. Vedel je sicer, da še ni čas, ko bi nehale vojne — a bil je proti nji. Vedel je, da so nekateri na svetu, ki so lačni, drugi pa, ki so siti in imajo vsega preveč..., vendar je trdil: — Jaz sem proti vsaki sili in prvi bi bil, ki bi zavpil proti nasilnežem, ki bi hoteli pravico ustvariti z nasiljem: «Ljudje, nikar!» — — Kajti, pravica pride sama od sebe, drevo človeštva raste in bo rodilo sad, ko pride čas dozoritve.

Zato nikakor ni čudno, če se je oprijel tudi mene, ko me je spoznal v drevoredu. Takrat sem bil nekoliko lačen, zaslužka nisem imel, čeprav sem ga iskal na vse kriplje. Ves obupan sem bil in klel sem sam vase: hudičeva pravica, ko je toliko sitih na svetu, jaz pa bi rad delal, pa dela ne dobim.

Sprva se je norčeval iz mene. Nato pa me je brž začel napajati s svojimi nazori. Vodil me je od enega konca mesta do drugega, v hotel, kjer so plesali zadovoljni pari, bogatini in lepo oblečene dame, pa v tovarno in barake in še v kavarno in med najnižje ljudi, tatove, marélarje, vlačuge..., povsod pa mi je smehljaje pravil:

— «Vidiš, vsi so ljudje... in ti vsi me ljubijo in se od mene uče.»

Semtertja sem opazil, da tisto o ljubezni ni čisto točno — vsaj zdelo se mi je, on pa je bil o tem prepričan in vedel sem, da bi mu bilo hudo, če bi zvedel, da so delavci nekaj storili, ne da bi bili vprašali njega, svojega vodnika.

In prav to se je zgodilo.

3.

Še tistega dne, ko sva se seznanila, je na večer Ivan Možina nenadoma zvedel, da bo drugi dan v mestu shod delavstva in da se bodo razlili nato po mestu ter skušali dokazovati, ne vem kaj. Srednje postave, kakor je bil, s sivimi očmi pod vzbočenim čelom, na katerega so mu padali kodri rjavih las, je ob tej novici okamenel. Roke so se mu prilepile ob telo, oči so mu sijale vročično, ko je skozi zobe zatrdil:

— Ne bodo! Ne bodo!

Vso noč se je premetaval po slami (spala sva v zapuščeni staji na polju), zjutraj pa me je na vse zgodaj poklical in mi dejal:

— Pojdiva!

— Kam? sem začudeno vprašal in si mel oči. On pa:

— Na trg! ... Tam se je vršilo zborovanje.

Trdó je stopal in bil sam vase zamišljen. Ni gledal okrog sebe. Večkrat se je spotaknil, ko da hodi v sanjah. Nekaj je mrmral med zobmi, včasih kar brez vzroka zamahnil z roko in silno se mu je mudilo.

Jaz sem šel za njim. Čudim se sicer danes, zakaj sem ga tako vestno ubogal, vendar me opravičuje moja takratna mladost in pa brezvoljnost; saj nisem imel prijatelja, Ivan Možina pa je vendar bil prejšnji dan na vso moč dober z menoj.

Šla sva po cestah, ki so bile kakor izpremenjene.

Polne ljudi, ki so mrko lili od poysod, so ulice dihale neko napetost. Imel sem občutek strahu, kajti srce se mi je stisnilo in biló mi je, ko da se bo zgodilo nekaj groznega.

Godbe so svirale. Čete organiziranih delavcev so korakale med rumenimi in sivimi hišami. Tudi brezposelniki so prihajali od vseh koncev in krajev. Opazil sem tudi tatu, ki sem ga prejšnji večer spoznal.

Ivan Možina je molčé hitel in tako sva brez besede prispela na trg sv. Marije, na mogočno ploskev, ki leži sredi mesta, kakor tlakovana puščava, in visi nekoliko pošev od bele cerkve na vrhu pa do lepó raslega, košatega gledališča, ki se mi je videlo kakor zaspan meščan v svetlorumeni obleki.

Trg je bil že poln. Iz vseh strani pa so se venomer vlivale nove množice ko tisočglave črne kače. Žene. Dekleta. Možje. Mladeniči. Otroci. Pesti. Oči, polne sovraštva.

Iz morja teles so se dvigale palice, na njih napisi najrazličnejših krajev.

Množica je pljuskala sem ter tja, ko da valovi morje. Pritajeno mrmranje. Sikanje. Nekateri so brez vzroka mahali po zraku. Žen-

ske so vpile. Moški so bili obrnjeni proti cerkvi, od koder se je od nas spodaj slišal visok glas, ki pa ga ni bilo mogoče razumeti...

Nenadoma je neka ženska, suhljata, slabo oblečena, bogve odkod, zakričala pred mano:

— Kruha hočemo!

Nastal je vrišč. Njene besede so se potisočerile, ko da je nekdo priklopil stikalo k električni svetilki. Ogromno človeško telo je odprlo usta in vpilo v vseh barvah. Vrišč in trušč. Gibanje teles. Suvanje. Prerivanje. Vročina.

Ves sem takrat utonil v moč tega bitja, sestavljenega iz toliko tisoč oseb. Kri mi je planila v obraz in skoro sem prevpil ostale, ko sem brez misli kričal:

— Kruhaaaaaaaa!

Ivan Možina je stopil čisto k meni. S silo mi je stisnil roko, da sem se moral obrniti k njemu, ko mi je vpil na uho:

— Ne neti ognja! Ali ne čutiš neumnosti?

Bil je ves bled, grizel si je majhne, rjave brke. Zdelo se mi je, da vztrepetava.

Toda jaz ga nisem poslušal, otresel sem se njegovega prijema in še bolj kričal. Kajti izgubil sem vsako oblast nad seboj in bilo mi je, ko da sem sam del živega zidu, ki me je obdajal. V tem čudnem stanju sem si podzavestno vtisnil v spomin obraze, ki so, kakor neslutene postave iz sanj, rdeče goreli okrog mene.

Žena, ki je vihtela mozoljčaste roke proti nebu in pretila ne vem komu, mož, ki je krčil pesti in penil usta, človek, ki ni stisnil ustnic in je venomer kričal nesmiselne besede. V očeh strast. Ogenj, ki se je širil od osebe do osebe. Zdelo se mi je celo, da se še hiše gibljejo in kostanji, ki so nas obdajali. Zadobili so prečudne oblike, ki so stezale svoje prste proti nebesju in klicale z nami.

Le Ivan Možina je bil sam, popolnoma drugačen. Njegove oči so bile žalostne. Gledale so otožno, ko da ne morejo razumeti vsega tega. Molče so blodile od obraza do obraza in vse vlažne so bile.

Zdajci se je tik pred menoj dvignil mož, splezal na rame dvema moškima, ki sta ga krepko držala, in s strastnim glasom, ki se je razlival iz obraščenega lica, je, peneč se, zavpil:

— Ljudje!!!

Pstkanje. Butanje.

Mir je legel na morje teles.

— Pravico hočemo! je vpil mož, čudno smešno je bežal njegov glas po vsem mogočnem prostoru. Divje je zamahnil z roko po zraku.

— Nočemo biti sužnji! Kdor ni z nami, je proti nam! Vojna človeka proti človeku! Vojna pravice proti krivici! Smrt!!! ... je kričal in govoril in prepričeval in nalival ognja v plamen.

Množica je vzvalovala. Vzbesnela. Teptala. Metala roke od sebe. Hreščala. Toda govorniku ni bilo še dovolj.

— Svoboda! ... je zavpil z visokim, hripavim glasom. — Mili-jone nas je! ... je nadaljeval ... — Bodimo požar! Udarimo!

In takrat se je zgodilo, česar še nisem videl. Množica je pobesnela. Zarjula je, kakor ranjena žival. Ženske so cvilile. Možje so otepali okrog sebe. Divje je odmevalo od sten hiš in kostanjev.

— Udarimoooo!

— Udarimoooo!!!

— Udarimoooooooo!!!

Človek se je spustil z ram med ljudi in še dalje kričal bogvekaj. Množica pa je hropela, ko da jo biča kdo s tisočeriimi biči.

Tudi jaz sem izgubil razsodnost. Mahal sem z rokami in suval na vse strani, ko da hočem razdrobiti nekaj, česar sam nisem videl. Med vpitje se je mešal moj hropeči glas, ki ga nisem mogel krotiti. Solze so mi stopile v oči. Ne vem od česa. Škripal sem z zobmi, res, tisti trenutek bí ubil človeka, če bi mi kdo ukazal.

In prav tedaj mi je neka roka pobožala obraz od čela do ust, ko da hoče izbrisati grozo z mojega obraza. Ozrl sem se. Ivan Možina je žalostno gledal vame, miren, toda nekoliko vztrepetavajuč je bil njegov pogled. Ustnice so se mu potresale, ko da mrmrajo nekaj neumljivega.

A že se me je bil oklenil krog vratu, méni se je upognil tilnik in čutil sem, kako napeto pleza telo Ivana Možine name. Že je stal na mojih ramah, da sem se moral oprijeti soseda.

— Ljudje božji! je zavpil Ivan Možina s svojim mogočnim, bronastim glasom: — Ljudje božji, ne borite se proti naravi! Ne rabite sile, ko sad zori sam od sebe! Ne silite v rojstvo bitja, ki še ni sposobno življenja! Širite duh pravičnosti, doba njena pride sama od sebe! Razidite se!

Množica je umolknila. Premikala se je. Oči so se ozrle v Možino, ki je še glasneje nadaljeval:

— Razidite se! Vrnite se v svoje barake, v kočé, v bajte in učite čas, ki pride! Ta pride, ko bo doba zrela! Ne iščite krvi! Razkropite se! Jaz, vaš Možina, vam kličem: idite narazen!

Že se mi je zazdelo, da je množica vsesala njegove besede, kajti zavladal je grozen mir ... Za sekundo.

Nenadoma pa se je zgodilo. Človek, ki je govoril prej, je zakričal:

— Podkupljenec!

Njegov glas je bil besen in poln strasti. Takoj je zavreščala množica. Zatulila je, ko da se podirajo zidovi.

— Špijon!

— Izdajalec!

— Stran ž njim! so vpili vsi, podžigani drug od drugega.

Ustrašil sem se.

A že se je dvignil kamen in priletel Možini v obraz. Nešteto rok ga je zgrabilo za noge. Omahnil je. Roke so suvale, čevlji so tolkli ob njega.

Tudi jaz sem omahnil. Malo, da se nisem zgrudil. Vse je zaplesalo pred menoj. Do grla sem začutil pritisk krvi.

Takrat sem se zazrl z očmi v njegov pogled. Široko odprte zenice, ko da ne razumejo vsega tega, so zrle vame, preko njih je tekla kri, pomešana s prahom. V tistem trenutku se je siloma nekoliko dvignil, zaječal in z vlažnim glasom zaklical:

— Beži! in že so udarjale noge po njegovem telesu.

Divji hrup je bežal preko njega...

— V mesto!

— Kruha!!

— V mesto!!!

S silovito močjo sem odrival ljudi, suval se skozi množico in se stisnil k vratom hiše. Z vso silo sem se oprijel kljuke.

Množica je pritisnila vame. Nerazločne postave so drsale mimo mene, me odrivale, da so me skeleli prsti. A jaz nisem popustil.

Težko sem dihal.

Bil sem že na tem, da se zrušim, ko je nenadoma nekaj počilo: vrata so se udrla.

Padel sem v vežo. Pobral sem se in v divjih skokih zbežal na dvorišče, kjer sem za trenutek obstal.

Hrušč in trušč. Kričanje. Divji vrišč. Topot nog. Odmev cepetajocih konj. Pok. Pok. Pok. Klici. Duh po smodniku. Bežeči koraki.

Opazil sem vrata na nasprotni strani dvorišča. V smrtnem strahu sem se zaletel. Preskočil sem polomljen voziček, poln cunj, ki so mirno ležale tam, stekel sem, se zaletel v podboj in že sem pribežal na drugo stran, kjer sem se zgrudil. Motno sem pogledal okrog sebe. Breg, mimo katerega je leno tekla umazana Ljubljanka. Zaprl sem oči.

Čez čas sem se pomiril. Pogledal sem. Vse mirno. Vse mirno. Dvignil sem se.

Opotekaje sem stopil. Šel sem počasi po ulici. Srečal sem dva orožnika, ki sta se korakoma sprehajala. Patrulja. Nista me imela za mar.

